

ROZHĽADY

SEBAKRITICKÝ KOMUNISTA RÓBERT ROŠKO¹

NORBERT KMEŤ

KMEŤ, Norbert. Self-critical communist Róbert Roško. *Historický časopis*, 2022, 70, 1, pp. 153–171, Bratislava.

Róbert Roško was one of those Central European intellectuals who spent most of their active lives under the communist regime. In his youth, he believed in the proclaimed communist ideal, that is, in the Stalinist version of Marxism-Leninism. Unlike M. Šimečka, Z. Mlynář, J. Jablonický, M. Kusý and many others, who gradually became marginalized after 1970 and turned into dissidents, with some even going into exile in later years, R. Roško remained in the party even following party purges. Like others in his field, he gradually developed into a sociologist through philosophy. He is usually ranked among the third generation of sociologists, who aided the establishment of this major social science discipline. In spite of various obstacles and ideological pressures, he was still able to help keep sociology a relatively separate discipline. He welcomed and supported the easing of political and social tension both in 1968 and in the late 1980s and continued to address the issue of the communist regime even after 1990. In his view, one of the reasons behind the failure of the communist experiment was the implementation of this political and economic system in a feudal country, which then transitioned “from backward feudalism to post-feudal modernism.” After 1989, he himself joined the ranks of the losers, who, in his view, included the masses from the former Soviet bloc countries, because the “defeat far exceeded that of an individual.”

Key Words: Communist regime. Dealing with the past. History. Philosophy. Sociology. Stalinism.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2022.70.1.7>

Po ovládnutí Československa Komunistickou stranou Československa (KSČ) vo februári 1948 bola sociológia zlikvidovaná, a to v roku 1950.² Následne začiatkom 60. rokov 20. storočia došlo k jej obnove. Tohto procesu sa aktívne zúčastňoval Róbert Roško (1932 – 2000), ktorý je zaraďovaný k tretej

1 Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-18-0122 *Postavenie sociálnych a humanitných vied v spoločnosti: ich možnosti a limity* riešeného na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

2 SZOMOLÁNYIOVÁ, Soňa. História zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV (štúdia a dokumenty). In: *Sociológia*, 1990, 22, č. 3, s. 368. ISSN 0049-1225.

generácii sociológov, ktorá sa zaslúžila o opätovné etablovanie tejto dôležitej spoločenskovednej disciplíny.³ Po sľubnom kreovaní a etablovaní sociológie si nielen R. Roško začiatkom 70. rokov 20. storočia uvedomoval, že táto vedná disciplína a akademické pracoviská môžu byť opätovne politickým rozhodnutím zlikvidované. Od polovice 60. rokov 20. storočia sa preto snažil vysvetľovať potrebnosť sociológie pre spoločnosť. Vždy presadzoval spoluprácu nielen sociológov, ale i ďalších humanitných a spoločenských vedcov, či už v rámci štátu, alebo so zahraničím. Bol toho názoru, že uzavretosť v akejkoľvek podobe neprospeje, či už vedným disciplínam, alebo spoločnosti, lebo spôsobuje stagnáciu a nie rozvoj. Prirodzený mu bol dialóg a nie mocenská konfrontácia.

Jeho cesta k sociológii nebola priamočiara, veď v roku 1951 nebolo ani možné študovať a venovať sa tomuto vednému odboru, ako už bolo naznačené. Po maturite sa prihlásil na odporúčanie Ľudovíta Kňazovického, riaditeľa gymnázia v Levoči, na Vysokú školu politických a hospodárskych vied, avšak po jej zrušení k 1. septembru 1953 prestúpil – podobne ako napríklad Miroslav Kusý – na Filozoficko-historickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe. Tu študoval filozofiu a v rámci nej absolvoval i dejiny sociológie. Po štúdiách sa vrátil do Bratislavy a pôsobil dva roky na Slovenskej vysokej škole technickej (SVŠT). Na Filozofický ústav SAV nastúpil v roku 1957, avšak vtedy v ňom nebolo oddelenie sociológie a ani sa ešte neuvažovalo o jeho zriadení.⁴

Prístup vládnej komunistickej moci k sociológii sa začal meniť po XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Potom, ako sa uznala dôležitosť sociológie pre socialistickú spoločnosť, nasledovala okrem iného diskusia o vzťahu „*marxistickej sociológie a historického materializmu*“.⁵ Sociológia sa neustále považovala za súčasť historického materializmu, čiže pretrvávala koncepcia Nikolaja Nikolajeviča Bucharina.⁶ Podľa Roškovho názoru sociológia bola v nemilosti aj preto, lebo po boľševickej revolúcii musel odísť do exilu Pitirim Alexandrovič Sorokin.⁷ Sociologizujúce témy, ak sa už spracovávali a vykazovali, tak len v rámci historického materializmu. Samotný R. Roško v niektorých životo-

3 KLOBUCKÝ, Robert. Zápisky vzpierajúceho sa normalizátora. In: TURČAN, Ľudovít a Robert KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško 1963 – 1995*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2019, s. 304. ISBN 978-80-89897-12-4.

4 MACHÁČEK, Ladislav. Rozhovor s Róbertom Roškom o sociológii a sociológoch na Slovensku pri príležitosti milénia. In: *Sociológia*, 2000, 32, č. 1, s. 5. ISSN 0049-1225; KLOBUCKÝ, R. Zápisky vzpierajúceho sa normalizátora, s. 301.

5 KOPFÁČ, Jaroslav. Marxistická sociologie. In: *Nová mysl*, 1965, 19, č. 3, s. 19.

6 KOPČOK, Andrej. *Na pomedzí filozofie a politiky*. Bratislava: Filozofický ústav SAV; Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum & Kultúra, 2007, s. 93. ISBN 978-80-969770-0-0, ISBN 978-86-7103-306-0.

7 ROŠKO, Róbert. *Slovensko na konci tisícročia*. Bratislava: VEDA, 2000, s. 381. ISBN 80-224-06330-3.

pisoch uvádzal, že v rokoch 1957 – 1964 sa venoval historickému materializmu.⁸ Údajná dôležitosť historického a dialektického materializmu pre sociologické bádanie sa zdôrazňovala i začiatkom roka 1984. Svedčí o tom vyjadrenie Karla Rychtaříka, ktorý bol čelným predstaviteľom oficiálnej normalizačnej sociológie v Československu. Odvolávaním sa na nešpecifikované stranické dokumenty písal o potrebe, aby sociológia prinášala nové koncepčné myšlienky založené na využití „*makroanalytickej orientácii, ktorú predstavuje dialektický a historický materializmus*“.⁹

Od roku 1963 v rámci Filozofického ústavu SAV existovalo Oddelenie sociologických výskumov.¹⁰ Po konštituovaní Sociologického ústavu SAV zastával R. Roško v roku 1965 funkciu vedeckého tajomníka ústavu. V ďalších rokoch, a to 1967 – 1970 bol vedúcim Oddelenia sociálnej štruktúry. Od roku 1971 do roku 1975 vykonával funkciu vedúceho Oddelenia sociálnych skupín. Po zlúčení Filozofického ústavu SAV a Sociologického ústavu SAV do Ústavu filozofie a sociológie SAV bol v období 1975 – 1984 vedúcim Oddelenia robotníckej triedy a inteligencie a napokon od 1984 do roku 1990 vedúcim Odboru sociológie.¹¹ Po roku 1990 sa vzdal všetkých funkcií.

Napriek rôznym prekážkam a ideologickým tlakom však dokázal prispieť k tomu, aby sa sociológia udržala ako relatívne samostatný odbor. Vo vedeckej oblasti pôsobil od konca 50. rokov a v polovici 60. rokov 20. storočia sa stal už rešpektovaným odborníkom. Jeho zástoj v sociológii je nespochybniteľný. O nadčasovosti jeho prác tiež niet pochýb, veď sú neustále reflektované, a to napríklad sociológmi, politológmi alebo historikmi. Vytvoril vlastné teórie. Jedna z nich je o spoločenskom pracovnom okruhu a domácom pracovnom okruhu (SPO – DPO).¹² Teoreticky sa venoval okrem iného otázke rozdeľovania spoločnosti na triedy či prestavbe socializmu. Zámerom autora tejto state nie je analýza jeho vedeckých výstupov.

Cieľom predloženej štúdie je pokus o zobrazenie Roškového progresívneho uvažovania v rámci komunistickou mocou nastavených mantinelov. Priblížim

8 Ústredný archív Slovenskej akadémie vied (ďalej UA SAV), Róbert Roško – osobný fond 1939 – 2000 (ďalej R. Roško), krabica (ďalej kr.) 24, i. č. 428, Vlastné životopisy a osobné dotazníky. Životopis Róberta Roška z 3.5.1972.

9 *Rudé právo*, 3.2.1984, 64, č. 29, s. 4. ISSN 0032-6569.

10 UA SAV, R. Roško, kr. 22. ROŠKO, R. Stručné zhodnotenie doterajšej činnosti Sociologického ústavu SAV, s. 1, 1. 8. 1990.

11 KLOBUCKÝ, R. Zápisky vzpierajúceho sa normalizátora, s. 302; KAMENCOVÁ, Lýdia. Róbert Roško – osobný fond 1939 – 2000 (2007). Inventár. Ústredný archív Slovenskej akadémie vied 2007, s. III. In: http://archiv.sav.sk/inventare/data/fond_133.pdf

12 Pozri napríklad https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/DPO_a_SPO; ROŠKO, Róbert. Slovensko na konci tisícročia, s. 79-118, 375; KLOBUCKÝ, R. Zápisky vzpierajúceho sa normalizátora, s. 313-315.

niektoré jeho názory na politické dianie, ktoré zastával v 60. a začiatkom 70. rokov a ktoré korešpondujú s tými z prelomu 80. a 90. rokov 20. storočia. Sú to obdobia, keď sa latentné napätie medzi vládnucimi a ovládanými zmenilo na reálne. Bol komunistom, ale od dogmatikov si dokázal udržať určitý odstup, čo platí aj pre obdobie normalizácie. Navonok vykonával požiadavky režimu a povinnosti člena, funkcionára a lektora KSČ, zároveň však jeho denníkové záznamy svedčia o tom, čo si myslel a postupne dochádzal k tomu, ako je napríklad v tvorivej, v politickej a v spoločenskej oblasti obmedzovaný. Sociológ Ľudovít Turčan v tejto súvislosti poznamenal, že záznamy si písal „*preto, aby bol sám sebou*“.¹³

Pre Róberta Roška bolo vždy dôležité mať pocit vnútornej slobody. Každý človek prechádzal určitým vývojom bez ohľadu na to či bol, alebo nebol členom vládnucej KSČ. Pri prezentovaní jeho názorov, stanovísk využijem chronologický prístup spolu s tematickým. V tomto prípade považujem za najdôležitejšie už spomínané denníkové záznamy.¹⁴ Domnievam sa, že v nich prezentoval svoje postoje bez autocenzúry, keďže nepredpokladal ich publikovanie. Nedostával sa tak verejne do rozporu s oficiálnou stranickou líniou. Ako konštatoval 20. júla 1969, tieto zápisky predstavujú jeho tvorivé mlčanie.¹⁵ Jasne ilustrujú, čo ho napríklad z politických, spoločenských, sociálnych alebo ekonomických problémov zaujímal.

V tejto štúdií nie je možné priblížiť všetky takéto udalosti. Verejné vyjadrenia, či spomínanie po roku 1990 na predchádzajúce obdobie už môžu byť determinované politicko-spoločenskou zmenou a snahou ospravedlňovať niektoré svoje postoje alebo činy. V Ústrednom archíve SAV sú prístupné materiály vzťahujúce sa napríklad k jeho vedeckej a publicistickej práci, aktivitám v rámci sociologického pracoviska, osobné, t. j. životopisné údaje atď.¹⁶ Informácie k jeho osobe som čerpal napríklad aj z materiálov nachádzajúcich sa v Archíve Ústavu pamäti národa a z ďalších publikovaných dokumentoch a literatúry. K týmto zdrojom určite patrí rozhovor sociológa Ladislava Macháčka s R. Roškom, štúdiá sociológa Roberta Klobuckého či výber Roškových „*časopiseckých štúdií, statí a prejavov*“ publikovaných pod názvom *Slovensko na konci tisícročia*.¹⁷

13 TURČAN, Ľudovít. Edičné poznámky. In: *Denníky sociológov 2. Róbert Roško 1963 – 1993*, s. 5.

14 TURČAN, Ľ. a KLOBUCKÝ R., eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško 1963 – 1995*. Podrobnejšie záznamy sa týkajú najmä rokov 1963 – 1964, 1969 – 1970, 1989 – 1990. Niekoľko zápiskov je aj k rokom 1968, 1972 a 1995.

15 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško 1963 – 1993*, s. 94.

16 http://archiv.sav.sk/inventare/data/fond_133.pdf

17 MACHÁČEK, L. Rozhovor s Róbertom Roškom; KLOBUCKÝ, R. Zápisky vzpierajúceho sa normalizátora; ROŠKO, R. Slovensko na konci tisícročia.

Prijatie politického náboženstva

Róbert Roško patril k tým stredoeurópskym intelektuálom, čo väčšinu aktívneho života prežili v komunistickom režime. V mladosti uveril hlásaným komunistickým ideálom, čiže stalinistickej verzii marxizmu-leninizmu. V júli 1951 ho prijali za kandidáta na členstvo do KSČ a v decembri 1953 sa stal jej členom. O vstup do KSČ sa prvýkrát uchádzal v roku 1949, avšak jeho žiadosti nebolo vyhovené, lebo v tomto čase „*bolo prijímanie dočasne zastavené*“.¹⁸ V zmieňovanom roku 1949 oficiálne vystúpil z radov katolíckej cirkvi.¹⁹ O týchto svojich činoch 11. októbra 1997 na druhom stretnutí slovenskej inteligencie v Trenčianskych Tepliciach povedal, že sa vlastne premiestnil „*z páchnucej kaluže do rovnako páchnucej mláky, čo som riešil transferom medzi reformných komunistov a po r. 1989 nabádaním KSS k dôslednému prechodu na pozície sociálnej demokracie*“.²⁰ V roku 1949 bol napríklad členom novovzniknutého Československého zväzu mládeže (ČSM) či Zväzu československo-sovietskeho priateľstva (ZČSSP). Zúčastňoval sa rôznych brigád – v roku 1948 Trate mládeže, v roku 1950 Trate družby a pod.²¹

Svoje rozhodnutie vstúpiť do KSČ nevysvetľoval jednoduchosťou tejto ideológie, ako sa s tým stretávame napríklad u Milana Šimečka alebo Zdenka Mlynára.²² Jozefa Jablonického oslovila komunistami hlásaná „*sloboda, rovnosť, bratstvo*“ a viera, „*že socializmus vyrieši sociálne problémy*“.²³ Koncom 90. rokov 20. storočia R. Roško v texte *Druhé spytovanie svedomia* pripomínal, že vstup do KSČ bola jeho prvá voľba, ktorú urobil „*ako adolescent, keď človek nemá dost' informácií a najmä životných skúseností, aby sa mohol rozhodovať naozaj slobodne*“. Podobne ako u Miroslava Kusého aj u Róberta Roška bola vždy dôležitá možnosť slobodne sa rozhodnúť i v rámci KSČ. V roku 1968 v neuverejnenom texte *Aktuálne o aktuálnom* napísal, že hlásenie sa ku komunistom z neho „*robí slobodného človeka*“, čo mu potvrdzovali vyjadrenia Karola Marxa v diele *Nemecká ideológia*, „*že nechceme svet dogmaticky anticipovať, že chceme až kritikou starého sveta nájsť nový*“. Byť komunistom považoval za svoju

18 UA SAV, R. Roško, kr. 24, i.č. 428, Vlastné životopisy a osobné dotazníky. Životopis Róberta Roška z 28. apríla 1960.

19 Z dokumentov, ktoré som preštudoval, nie je možné presne určiť, či najprv vystúpil z katolíckej cirkvi alebo podal prihlášku do KSČ. Ide o rok, keď komunistická moc začala stupňovať svoje úsilie o ovládnutie a zlikvidovanie cirkvi v Československu.

20 ROŠKO, R. *Slovensko na konci tisícročia*, s. 322.

21 UA SAV, R. Roško, kr. 24. Životopis.

22 ŠIMEČKA, Milan. *Kruhová obrana*. Bratislava: ARCHA 1992, s. 133. ISBN 80-7115-032-0; MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremlu*. Köln: INDEX 1978, s. 5-12.

23 JABLONICKÝ, Jozef. *Fragment o histórii*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 504. ISBN 978-80-8101-242-6..

spoločenskú rolu, pretože nebol za ňu platený, čo by nezniesol, lebo by ho „*to urobilo poplatným*“.²⁴ Osobný pocit slobody bol pre R. Roška dôležitý, ako už bolo poznamenané. Najmä počas normalizácie si uvedomoval, ako ho politická moc, ktorej súčasťou ako straník bol, obmedzuje. Priznával, že mu je prirodzené ignorovať niektoré pokyny. Vlastným ponímaním slobody zdôvodňoval svoje zavrnutie stalinského modelu komunistickej prestavby, pričom ale tvrdil: „*nezavrhol som model komunistickej prestavby sveta vôbec, dajaký jeho nestalinský variant*“.²⁵

Prvá kríza komunistického režimu, ktorá nastala po smrti J. V. Stalina nielen v Československu, ale i v celom sovietskom bloku, prebiehala počas jeho vysokoškolských štúdií. Postupné odmietanie stalinizmu nebolo pre R. Roška problémom. Pri písaní diplomovej práce o Jankovi Kráľovi v čase poststalinistickom „*zistil, že v Stalinovi niet ničoho, ale naozaj ničoho, čoho by som sa mohol, i keď sa to ešte stále naliehavo ,doporučovalo’, zmysluplne chytiť*“.²⁶ Na konkrétnom materiáli, ako uvádza filozof František Novosád, „*sa naplno ukázala neživotnosť schém stalinského marxizmu*“.²⁷ Destalinizácia nebola jednorazovým aktom, ako sa to predpokladalo. V Československu, ako aj v iných európskych štátoch patriacich do sovietskeho bloku prebehlo niekoľko destalinizačných etáp, pričom prvá bola v roku 1956. Začala sa známym prejavom N. S. Chruščova na XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu.²⁸ Róbert Roško a ďalší z jeho generácie, ktorí boli komunistami, považovali destalinizáciu za možnosť napraviť deformácie socializmu sovietskeho typu. Stali sa prívrženými reformizmu. Pre dogmatikov, čiže zástancov stalinizmu, boli jednoznačne revizionisti.²⁹ Druhá etapa destalinizácie sa začala v Sovietskom zväze v roku 1961 Chruščovovým prejavom na XXII. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. V Československu k zmenám, a to najmä personálnym na niektorých

24 ROŠKO, R. *Slovensko na konci tisícročia*, s. 13-14.

25 ROŠKO, R. *Slovensko na konci tisícročia*, s. 383. K M. Kusému pozri *Byť slušný nestačí. Rozhovor Luby Lesnej s Miroslavom Kusým*. Bratislava: N Press, 2020, s. 22-27. ISBN 978-80-99925-19-0; <https://domov.sme.sk/c/3671101/miroslav-kusy-marxizmus-ma-svoje-pravo-na-existenciu.html>

26 ROŠKO, R. *Slovensko na konci tisícročia*, s. 378.

27 NOVOSÁD, František. Filozof proti nepriazni doby. In: KOPČOK, A. *Na pomedzí filozofie a politiky*, s. 7.

28 Pozri napríklad *Třídní (ne)spravedlnost. Proměny politicky motivované trestněprávní perzekuce v Československu 1948 – 1989*. Eds. Tomáš Bursík, Jaroslav Pažout. Kateřina Portmann, Tomáš Vilímek. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2020, s. 18, 109. ISBN 978-80-88292-60-9.

29 Pozri napríklad KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Praha: ARGO 2009. ISBN 978-80-257-0100-3.

najvyšších mocenských postoch, dochádzalo až v roku 1963. Dovtedy všemocní Karol Bacílek, Július Ďuriš, Viliam Široký a ďalší boli zbavení moci v straníckom i štátnom aparáte.³⁰ V tomto čase bol interným aspirantom na Filozofickom ústave SAV, pozorne sledoval politické dianie a o niektorých udalostiach si od 15. januára 1963 robil záznamy. Netreba zabúdať na fakt, že doznievala druhá vlna politicko-súdnych procesov.

V roku 1963 opäť členovia ÚV KSČ nastolili otázku vysporiadania sa s kultom osobnosti. Jeho súčasťou bolo okrem iného prehodnotenie niektorých, najmä straníckych politicko-súdnych procesov. Väčšinou sa všetka zodpovednosť za ich zosnovanie pripisovala KSČ, čiže kolektívu, pričom išlo o plnenie straníckych príkazov. Takáto argumentácia pripomínala napríklad Z. Mlynárovi tvrdenia nacistov zodpovedajúcich sa za svoje zločiny, že všetko to bolo vykonávané na základe rozkazov.³¹ Róbert Roško zastával názor podobný Mlynárovmu, keďže si 18. februára 1963 do denníka po diskusii s tajomníkom ÚV KSS Jozefom Krížom poznamenal, že „politika si umýva ruky tým, že namiesto kultu osobnosti, ktorý je politickým vzťahom par excellence, podstrkáva pojem dogmatizmu, ktorý je oveľa širší“.³² Informácií o politických perzekúciách bolo čím ďalej viac. Stranícki predstavitelia sa obávali, že zverejnenie pravdy o násilnostiach páchaných na občanoch v 50. rokoch otrásie ich mocenskými pozíciami. Snažili sa tomu predísť aj informovaním straníkov. Predchádzalo tomu však zasadnutie ÚV KSČ 3. – 4. apríla 1963, na ktorom Antonín Novotný, prvý tajomník ÚV KSČ, predniesol *Správu o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období kultu osobnosti*. O tomto zasadnutí informoval straníkov zo spoločenskovedných pracovísk SAV J. Hrazdila z ÚV KSS. Mal ich zoznámiť s obsahom 17-stránkovej brožúry, ale na základe rozhodnutia Vasila Biľaka boli informácie napokon obširnejšie. Išlo o závery druhej rehabilitačnej komisie, a to Kolderovej z 19. marca 1963.³³ Vypracovaná správa mala niekoľko sto strán, pričom pre stranícke funkcionárske aktívy mala 150 strán, členovia strany sa oboznamovali s cca 20 stranami a pre nestraníkov bola určená niekoľkoriadková

30 Pozri napríklad *Třídni (ne)spravedlnost*, s. 22, 110; PEŠEK Jan a kol. *Aktéri jedné éry na Slovensku 1948:1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 24-29, 93-97, 317-323. ISBN 80-7165-417-5.

31 MLYNÁŘ, Z. *Mráz přichází z Kremle*, s. 44.

32 TURČAN, E. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 9. Pozri aj ANEV, Petr a Matěj BÍLÝ, eds. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*. A – K. Praha: Academia – Ústav pro studium totalitních režimů 2018, s. 677-679. ISBN 978-80-88292-14-2 (Ústav pro studium totalitních režimů, 1. svazek). ISBN 978-80-200-2960-7 (Academia, 1. svazek).

33 VOREL, Jaroslav a Alena ŠIMÁNKOVÁ a kol. *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl I. Sešity 8*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, s. 173. ISBN 80-86621-03-0.

správa ČTK.³⁴ V diskusii sa Roško spýtal, ako si vysvetliť, že porušovaním socialistickej zákonnosti sa už zaoberali dve komisie, a to Barákova v roku 1957 a teraz Kolderova. Dostal odpoveď, že „prekonávanie dôsledkov kultu je proces, ktorý napreduje v ostrom boji proti nositeľom kultu, tohto sa nevzdávajú ľahko, bez odporu“.³⁵ Problémy súvisiace s kultom osobnosti a prípad Gustáva Husáka boli napríklad v rokoch 1963 – 1964 aktuálne témy. Zaujímali aj Roška, ktorý dúfal vo víťazstvo tých, čo skutočne chceli zmenu dovtedajších spoločenských a politických pomerov.

Reflexia systémových chýb

Náznaky veľmi slabého uvoľňovania politických pomerov neboli všetkými prijímané pozitívne, resp. objavovala sa kritika. V hospodárskej oblasti bolo počas vlády komunistickej strany vždy dosť problémov, ktoré sa nedarilo odstraňovať, vrátane zásobovania obyvateľstva. Nie všetci stranícki činitelia, bez ohľadu na svoje postavenie v straníckej štruktúre, si uvedomovali potrebu venovať sa aj iným než ekonomickým ťažkostiam. Róbert Roško sa 14. januára 1963 zúčastnil na seminári organizovanom pre „lektorov KV KSS a vedúcich krajských spoločenských organizácií“. Pozastavil sa nad uvažovaním jedného súdruha, ktorý sa počas tohto seminára v rámci tolerovanej kritiky vyjadril, že nerozumie, prečo denník *Pravda* uverejnil 5. januára 1963 článok Ladislava Szantóa o socialistickej demokracii, keď je dôležitejšie zaoberať sa hospodárskymi ťažkosťami.³⁶ Akademič L. Szantó v ňom písal o neexistencii rovnosti v spoločnosti, pretože straníci a nestraniční mali rozdielne postavenie. V denníku *Pravda*, čiže v ústrednom tlačovom orgáne komunistov na Slovensku, sa priznala diskriminácia väčšiny straníckou menšinou. Zároveň sa v ňom zmieňoval o vnútrostraníckych rozporoch, ktoré viedli k tomu, že aj straníci boli rozdeľovaní do kategórií: „úplne spoľahlivý“, „menej spoľahlivý“ a „nespoľahlivý“. Tento stav bol výsledkom presadzovaného a uplatňovaného kultu osobnosti. Vtedajšia spoločnosť bola úmyselne rozdeľovaná a pripomínala kastovnícku spoločnosť. Tento text L. Szantóa je zaujímavý aj preto, lebo naznačoval miernu snahu KSČ uvoľniť spoločensko-politickú atmosféru. V týchto prípadoch sa vždy deklaroval návrat k V. I. Leninovi, pričom sa mohol kritizovať kult osobnosti, čiže J. V. Stalin. V tejto súvislosti Szantó písal o ľavičiarstve, ktoré nemá nič spoločné s marxizmom-leninizmom – bolo neleninské a viedlo okrem iného k nadutosti, podližavosti a hrubosti, čo sa odhalilo na XX. zjazde KSSZ a XXII. zjazde KSSZ. Tento

34 VEBER, Václav. O rehabilitacích a o tom, čo s nimi souvisí. In: *Securitas Imperii*, 2010, č. 16, s. 17. ISSN 1804-1612.

35 TURČAN, L. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 19

36 TURČAN, L. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 7.

stav bol zapríčinený i nepochopením „objektívnej dialektiky jednoty straníkov a nestraníkov“.³⁷ V komunistickej strane prebiehal politický zápas medzi dogmatikmi a reformistami o priznanie si rôznych neprávostí, napáchaných uplatňovaním komunistickej politiky. Róbert Roško si uvedomoval fakt, že na základe oficiálnej kritiky stalinizmu je možné pozorovať mierne politické uvoľňovanie, ktoré prebiehalo v Československu nielen v 60. rokoch, ale i koncom 80. rokov 20. storočia.

V roku 1963 sa začal znova nastoľovať problém postavenia Slovenska v rámci Československa. Buržoázny nacionalizmus bol opäť aktuálny, a to nielen v súvislosti s politickou a spoločenskou rehabilitáciou G. Husáka a ďalších komunistov. Osobitne sa nimi zaoberala ďalšia komisia na posúdenie politicko-súdnych procesov, a to barnabitská.³⁸ Róberta Roška zaujali výroky Pavla Poláka, ktorý v školskom roku 1957/1958 pôsobil na Katedre marxizmu-leninizmu Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.³⁹ Obviňovali ho zo slovenského nacionalizmu, na čo bol hrdý, lebo ten podľa neho predstavuje jedinú opozičnú ideológiu. Dogmatizmus a revizionizmus sa tiež kritizovali, ale boli považované za „štátoprávne ideológie“.⁴⁰ Vyjadrenia o opozičnej ideológii možno považovať za neadekvátne, pričom zmienka o doktríne v rámci oficiálneho marxizmu-leninizmu by bola pravdepodobne vhodnejšia. Jednoznačne to svedčí o tom, že napriek neexistencii plurality sa pojem opozičnosť používal a nebol jasne definovaný. V médiách neustále prebiehali rôzne kampane, a to aj proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu. Možno to vysvetliť napríklad aj tým, že snaha uplatniť teóriu o zblížovaní národov sa ukázala ako nereálna, pretože vždy sa presadil princíp centralizmu.⁴¹ Určitá polemika medzi dogma-

37 SZANTÓ, Ladislav. *Čo nám treba?* Bratislava: Osveta 1963, s. 49-59; pozri aj *Pravda* 5. 1. 1963, 44, č. 4 A, s. 2.

38 Pozri napríklad DOSKOČIL, Zdeněk. *V žaláři a vyhnanství. Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020, s. 318-335. ISBN 978-80-7422-774-5 (NLN, s. r. o.), ISBN 978-80-7286-337-2 (Historický ústav AV ČR, v. v. i.); KINČOK, Branislav. Prvé pokusy o revíziu prípadu tzv. slovenských buržoázných nacionalistov (1954 – 1960). In: *Pamät' národa*, 2018, roč. 14, č. 4, s. 22-43. ISSN 1336-6297; SIKORA, Stanislav. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In: LONDÁK, Miroslav, SIKORA, Stanislav a Elena LONDÁKOVÁ. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2002, s. 15-71. ISBN 80-224-0707-0; UHER, Ján. *Zo zákulisia rehabilitácií*. Bratislava: Kalligram, 2001. ISBN 80-7149-416-X.

39 Zoznam katedier, osôb a prednášok Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave na zimný a letný semester škol. roku 1957/58, s. 74. Za upresnenie informácie ďakujem Mgr. Jane Macounovej z Archívu UK v Bratislave. E-mail z 17. 2. 2022.

40 TURČAN, E. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 14-15.

41 UHER, Ján. O demokratizme v našich vzťahoch. In: *Národy, národnosti a etnické skupiny v demokratickej spoločnosti. Interdisciplinárny seminár. Smolenice 4. – 6. 2. 1991*. Bratislava:

tikmi a revizionistami bola prípustná a z toho dôvodu ich považoval P. Polák za „štátoprávne ideológiu“, keďže KSČ ovládala štát. Nemožno však vylúčiť ani fakt, že Polák vlastne testoval, aké výroky komunistická moc ešte toleruje a či dochádza k uvoľňovaniu v spoločnosti. Sociológ Ján Pašiak pripomínal absenciu kritiky čechoslovakizmu, pričom neustávala kritika spomínaného slovenského buržoázneho nacionalizmu.⁴²

V komunistickom Československu bolo neustále prítomné negatívne hodnotenie prvej Československej republiky. V povedomí však bola zafixovaná väčšinou pozitívne, a to nielen z dôvodu v nej uplatňovaných demokratických princípov a politickej slobody, ale aj pre dostatok tovarov dennej spotreby. Na rozdiel od socialistického Československa v prvej republike nebol problém napríklad so zásobovaním obyvateľstva mäsom alebo vajčkami. V súvislosti s tým si R. Roško 17. apríla 1963 poznamenal, že takto sa podporuje nielen dvojtvárnosť ľudí k socializmu, ale tiež ich vháňanie „do stavu pasívnej rezistencie“. Zároveň podľa neho vyprchávalo z ľudí nadšenie a viac sa preferoval individualizmus.⁴³

Presadzovanie politickej moci a jej vplyv na tvorivú osobnosť sa nedali eliminovať, a preto aj v tom najapolitickjšom texte sa napokon odrazila aktuálna politika. Súčasťou vtedajšieho politického aj vedeckého diskurzu bolo neustále definovanie a vysvetľovanie pojmov. Kritike podliehalo aj vnímanie demokratického centralizmu, základného princípu fungovania nielen KSČ, ale aj režimu. Väčšia demokratickosť vždy ohrozovala centralizmus. Začiatkom roka 1963 ešte R. Roško nepovažoval vzťah medzi nimi za antagonistický; tvrdil, že „moment alternatívy tu síce je, ale tento moment treba vidieť a skúmať v kontexte dialektického spoločenského pohybu“.⁴⁴

Nadalej prebiehali diskusie o pojmoch a koncom desaťročia sa dospelo k ich absolútnemu znejasneniu, či dokonca k terminologickým zmätkom, ako na to upozorňoval napríklad M. Kusý v januári 1969.⁴⁵ Dogmatici boli za kontinuitu, ktorú podľa R. Roška v roku 1968 chápali ako potrebu pripustiť, že došlo k chybám a omylom, ale nemali záujem hlbšie sa im venovať, čiže ostávali „na ideových pozíciách minulosti“. Tí, čo boli za zmenu, zdôrazňovali diskontinuitu, čiže zastávali „progresívne a ozajstné komunistické stanovisko, hodné tohto vysokého titulu a poslania“. Ďalej poznamenal, „že z dialektického hľadiska je aj diskontinuita v určitom zmysle kontinuitou“, keďže nie všetko, čo sa viaže na

Filozofický ústav SAV; Praha: Filozofický ústav ČSAV, 1991, s. 80-81. ISBN 80-7007-022-6.

42 TURČAN, L. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 15.

43 TURČAN, L. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 21-23, 30.

44 TURČAN, L. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 9.

45 Slovenský národný archív, fond Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska, tajomník ÚV KSS Gustáv Husák, kartón 3. Okresný výbor Komunistickej strany Slovenska v Banskej Bystrici, 7. 2. 1969, s. 5-6.

minulosť je odmietané.⁴⁶ Snahy vysvetľovať používané pojmy pokračovali. Na pléne Západoslovenského Krajského výboru KSS v novembri 1969 požadoval Róbert Roško od Ľ. Pezlára, tajomníka ÚV KSS, aby sa presne definovalo i ľavicové nebezpečenstvo. Odôvodňoval to tým, „*aby sme sa nemuseli po dvoch – štyroch rokoch hanbiť za svoje dnešné činy*“.⁴⁷ Na zmenu nestačila podľa R. Roška len kritika minulosti, ale za podstatné považoval formulovanie „*nového sveta*“.⁴⁸

Opätovná moc dogmatikov a realistov

Na rozdiel od M. Šimečku, Z. Mlynára, J. Jablonického, M. Kusého a mnohých ďalších, ktorí sa po roku 1970 postupne dostávali na okraj spoločnosti a stali sa disidentmi a niektorí neskôr exulantmi, R. Roško ostal členom strany aj po straníckych čistkách.⁴⁹ Podľa jeho slov ho „*zabudli*“ zo „*strany Poučenia*“ vyhodit', hoci pokusov o to bolo počas najtuhšej normalizácie neúrekom“.⁵⁰ V rokoch 1969 – 1972 si Roško nebol istý, či ho napokon tiež nevyľúčia zo straníckych radov. Niekoľkokrát bol totiž verejne pranierovaný. V denníku *Pravda* bol priradený ku skupine J. Zraka. Nezabudlo sa ani na jeho referát, s ktorým vystúpil na mimoriadnom sociologickom zjazde v máji 1968. Kritizovali ho tiež v Sovietskom zväze spolu s K. Kosíkom. Dostatočne známa bola aj jeho spolupráca s Pavlom Machoninom. Toto by podľa neho „*stačilo na šesť vylúčení zo strany*“.⁵¹ Spolupracovali od roku 1966 a ich spoločným výsledkom je známa kniha, ktorej hlavným autorom je P. Machonin *Československá spoločnosť. Sociologická analýza sociálna stratifikácie* z roku 1969.⁵² To, že bol súčasťou výskumného tímu Machonina Roško vždy považoval za privilegium, i keď to začiatkom 70. rokov „*značilo skusovať osud účastníka porazeného obrodného socialistického hnutia v Československu*“.⁵³ O tom, že patril k reformátorom, čiže k zástancom Alexandra Dubčeka niet pochýb. No nie všetci reformátori boli napokon vylúčení alebo vyškrtnutí z radov vládnucej KSČ. Je všeobecne známe, že vo väčšine

46 ROŠKO, R. *Slovensko na konci tisícročia*, s. 18-19.

47 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 97.

48 ROŠKO, R. *Slovensko na konci tisícročia*, s. 13-15.

49 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško 1963 – 1995*, s. 133.

50 MACHÁČEK, L. *Rozhovor s Róbertom Roškom*, s. 9.

51 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 185.

52 Bližšie pozri BŮŽIK, Bohumil. *Nerovnosti na ceste k rovnosti*. In: TÍŽIK Miroslav a Norbert KMEŤ, eds. *Príliš ľudská tvár socializmu? Reforma zdola a okolnosti reformného procesu v Československu 1968*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2016, s. 586-645. ISBN 978-80-85544-97-8.

53 UA SAV, Róbert Roško – osobný fond 1939 – 2000, kr. 25. List Dr. P. Matejů, 12.1.1989.

prípadoch nie je možné dostatočne zodpovedať, prečo konkrétna osoba bola, resp. nebola preverená.⁵⁴ Niektoré súvislosti sa pokúsim načrtnúť neskôr. Preverovacia komisia, ktorá preverovala okrem iných aj straníkov Sociologického ústavu SAV, sa nemohla zaoberať R. Roškom, pretože v rokoch 1968 – 1971 bol členom západoslovenského Krajského výboru KSS, čiže vyššieho straníckeho orgánu.⁵⁵ Princíp demokratického centralizmu musel byť dodržaný. Treba však dodať, že z KSC bola vylúčená jeho manželka.⁵⁶

Po Auguste '68 nasledovalo, ako už bolo uvedené, nastoľovanie pomerov, ktoré mali kopírovať tie pred januára 1968, čiže sovietske. Na dosiahnutie takéhoto stavu poslúžili okrem iného politické previerky. Pri previerkach boli jednotlivci trestaní i za to, že presadzovali vtedy platnú stranícku líniu. Najdôležitejšie boli pri tom rezolúcie z augusta 1968. Na ich základe bolo z KSC vyškrtnutých alebo vylúčených mnoho straníkov. Niektorí členovia preverovacích komisií sa odmietali zúčastňovať na ich činnosti z rozličných dôvodov; napríklad Antonín Lodes z Chemickej fakulty SVŠT bol členom preverovacej komisie na Strojníckej fakulte SVŠT.⁵⁷ V rozhovore s R. Roškom sa jasne vyjadril, že „*nebude predsa vyhadzovať zo strany ľudí, ktorých predtým tak ťažko získaval*“. Róbert Roško patril k tým, čo pripravovali podklady pre preverovaciu komisiu. Cieľom bolo pomôcť jednotlivcom, čiže udržať ich v KSC. Na konečné rozhodnutie komisie nemali žiaden vplyv.⁵⁸ Neplatilo ani ubezpečenie, že tie osoby, čo boli vylúčené alebo vyškrtnuté ostanú na dovtedajších pozíciách. Mnoho vylúčených a vyškrtnutých straníkov napokon vykonávalo nové povolania, ktoré s ich dovtedajšími pomerne málo súviseli. Časť z nich sa stala robotníkmi.⁵⁹

Politická a spoločenská situácia sa ani po previerkach neupokojovala. Aktivity, a to nielen politické jednotlivcov najmä z roku 1968 boli neustále sprítomňované. Išlo o to, na ktorej strane boli normalizátori, vyškrtnutí, vylúčení, resp. tí,

54 Bližšie pozri napríklad GONĚC, Vladimír a Roman HOLEC, eds. *Česko-slovenská historická ročenka 2019 – 2020*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2020. ISBN 978-80-224-1878-2.

55 UA SAV, R. Roško, kr. 24, i. č. 428, Vlastné životopisy a osobné dotazníky. Životopis Róberta Roška z 3. 5. 1972.

56 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško 1963 – 1995*, s. 105.

57 Za informácie o A. Lodesovi ďakujem Mgr. Adriane Káňovičovej z Archívu STU Bratislava. E-mail z 22. 2. 2022.

58 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 127-128, 136.

59 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 105, 111, 121, 124, 158; pozri aj MARUŠIAK, Juraj. Slovenská spoločnosť za normalizácie. In: MELANOVÁ Miloslava a Miroslav PEKNÍK, eds. *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie. Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Liberecký seminár 2001*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2003, s. 109.153. ISBN 80-224-0747-X.

čo sa ešte mohli dostať k jedným alebo druhým, a akým spôsobom to mohlo ešte konkrétnu osobu existenčne ohroziť. Niekoľkokrát v tejto súvislosti sa v Sociologickom ústave SAV spomínal augustový výskum z roku 1968.⁶⁰ Ján Pašiak pripomenul, že sa „*priravnával k Čiernej knihe o okupácii Československa*“.⁶¹ Ilustruje jeden z mnohých konfliktov, ktoré mal nielen R. Roško s vtedajším riaditeľom Sociologického ústavu SAV Jozefom Hrabinom, keď sa spoločná práca chcela využiť proti tým, ktorých plánoval prepustiť. Je zaujímavé, že samotný Hrabina patril k reformátorom, čiže – ako uvádza Roško – k progresivistom. Dospel k záveru, že jeho konanie začiatkom 70. rokov mohlo byť motivované strachom z odhalenia jeho aktivít z rokov 1968 – 1969.⁶²

Spory, ktoré mali zamestnanci Sociologického ústavu SAV začiatkom normalizácie s dosadeným riaditeľom J. Hrabinom (ktorý nastúpil po uznávanom J. Pašiakovi), mali negatívny vplyv na fungovanie pracoviska. Roško považoval Hrabinu za prekliate ústavu a „*čo nevidieť, stane sa legendárnym – svojou prízemnosťou, malichernosťou, tuposťou, polovzdelanosťou, neohrabanosťou a neviem, čím ešte*“.⁶³ Napriek nepriaznivej situácii sa R. Roško snažil vytvárať pre svojich spolupracovníkov prijateľné podmienky na ich bádanie. A takisto aj v druhej polovici 80. rokov, keď jeho tolerantnosť vychválila napríklad Soňa Szomolányi v súvislosti s jej štúdiou *História zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV*.⁶⁴ Samotný R. Roško však uviedol, že sa tak mohlo diať vďaka jeho nadriadeným, ktorými boli Jozef Viceník a Vladimír Cirbes.⁶⁵

Atmosféra strachu dostatočne paralyzovala spoločnosť začiatkom 70. rokov 20. storočia. Opäť sa šírili informácie, že nastupujúca normalizačná moc sa bude chcieť vysporiadať s oponentmi v politicko-súdnych procesoch. Ich uskutočnenie R. Roško nevyklučoval, pretože „*kriminály sú najbezpečnejším prostriedkom na rozpútanie spoločenského hororu*“. Viac sa prikláňal k tomu, že politický

60 PAŠIAK, Ján. Vstup vojsk Varšavskej zmluvy (Sociologický výskum desiatich dní augusta 1968, jeho história a osudy). In: *Sociológia*, 1990, 22, č. 5, s. 561-572. ISSN 0049-1225; UA SAV, R. Roško, kr. 23. Sociologický výskum. Milí občania!; Sociologický výskum. Desať dní v mojom živote (21. VIII. – 30. VIII. 1968). Milí občania!; Zápisnica zo zasadnutia straníckej skupiny SÚ SAV zo dňa 26. 4. 1972.

61 PAŠIAK, Ján. Vstup vojsk Varšavskej zmluvy (Sociologický výskum desiatich dní augusta 1968, jeho história a osudy). In: *Sociológia*, 1990, 22, č. 5, s. 561. Bližšie ku knihe Sedm pražských dní. 21. – 27. srpen 1968. Dokumentace pozri PREČAN, Vilém. *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Uspořádal Milan Drápala. Praha; Brno: USD AV ČR, 1994, s. 247-271. ISBN 80-85765-23-3.

62 TURČAN, E. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 176-178.

63 TURČAN, E. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 172.

64 SZOMOLÁNYIOVÁ, Soňa. História a zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV. In: *Sociológia*, 1990, 22, č. 3, s. 367-392; Pozri tiež *Sociológia*, 1990, 22, č. 5, s. 594-600.

65 TURČAN, E. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 255-256.

zápas a následná pomsta vyústia do existenčného ohrozenia jednotlivca, keďže „socialistický systém štátneho vlastníctva je na to ako stvorený“.⁶⁶ Podľa neho existovala „pekelná metóda: vštepiť každému z okruhu 'vinníkov' názor, že ja som sa dostal ako jediný čistý medzi skutočných vinníkov“⁶⁷, ktorá mu pripomínala postupy uplatňované v 50. rokoch.⁶⁷ Po previerkach straníkov nasledovali previerky nestraníkov.⁶⁸ Zmena názorov, keď sa z prívržencov A. Dubčeka stávali normalizátori bola v tej dobe pre tých, čo boli súčasťou moci, úplne normálny jav. U ďalších však vyvolávala rôzne otázky, pochybnosti a negatívne hodnotenia. Osoby patriace do vyššie uvedenej prvej skupiny mohli pritom argumentovať napríklad aj slovami Gustáva Husáka z 29. mája 1969. Ten na zasadnutí ÚV KSČ pripomenul, že sa treba vedieť „pocitovo zbaviť chýb či omylov z predchádzajúceho obdobia“. Pri takomto postupe jednotlivci preukážu vlastnú „morálnu silu“.⁶⁹ Konanie tých, čo patrili k normalizátorom, sa dalo vysvetliť aj tak, že dodržiavali len momentálne platné stranické uznesenia. Zároveň sa potvrdzovala platnosť „jedného zo zákonov marxistickej dialektiky“, keď sa z kladného stáva protikladné.⁷⁰ Takto môžeme explikovať proces, keď sa z dogmatika stal reformista a následne realista, čiže ten, kto súhlasil s poaugustovým vývojom v Československu.

Po čistkách sa R. Roško naďalej stretával s tými, čo boli vylúčení, resp. vyškrtnutí z KSČ. Podobne ako oni aj on bol sledovaný, predvolávaný a vypočúvaný príslušníkmi Štátnej bezpečnosti (ŠtB). O stretnutiach s nimi vždy informoval Karola Minárika, ktorý musel začiatkom 70. rokov odísť zo Sociologického ústavu SAV. V denníkovom zázname z 11. januára 1995 uviedol, že to robil aj preto, aby „sa sám pred sebou osvedčil ako ‚neagent‘ a ‚neudávач‘. Karola Minárika predvolávali tiež a tiež to predo mnou nezatajoval. Takže išlo o obapolné sledovanie. ŠtB sledovala nás a my sme sledovali ŠtB“.⁷¹ Tieto vyjadrenia potvrdzujú zachované materiály ŠtB. V súvislosti s R. Roškom bol 28. septembra 1978 daný „návrh na evidovanie dôverníka krycím menom ‚HRADNÝ‘ po problematike PRAVICE“. V odôvodnení sa pripomína, že k osobe K. Minárika už bolo s ním niekoľko stretnutí. Išlo o vynútené kontakty. Napokon však bola zo strany R. Roška ochota podávať o K. Minárikovi informácie príslušníkom ŠtB.

66 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 111.

67 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 127.

68 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 162.

69 VONDROVÁ Jitka a Jaromír NAVRÁTIL, eds. *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. 9. díl, 4. svazek: Normalizace (listopad 1968 – září 1969). Praha: ÚSD AV ČR; Brno: Doplněk, 2003, s. 423. ISBN 80-7285-031-8 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), ISBN 80-7239-153-4 (Doplněk Brno).

70 ROŠKO, R. *Slovensko na konci tisícročia*, s. 43.

71 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 258.

Očakávaná však R. Roško nenaplnil, pretože 12. novembra 1984 už navrhovali tento zväzok uložiť do archívu, čiže ukončiť spoluprácu. Róbert Roško totiž neuvádzal žiadne informácie, ktoré by ŠtB využila. O týchto kontaktoch mal poznatky aj samotný Karol Minárik. Správy, ktoré tvorili súčasť zväzku R. Roška boli skartované.⁷²

Čas zmien

Koncom 80. rokov sociológovia prichádzali čoraz častejšie do konfliktov s vládnuťou komunistickou mocou. Známý je prípad s Karlom Rychtaříkom, ktorý začal 12. – 13. decembra 1988 počas vedeckej konferencie Československej sociologickej spoločnosti pri Československej akadémii vied. Jej súčasťou bol i okrúhly stôl. O tomto podujatí 15. decembra 1988 informoval denník *Rudé právo*. Autorka textu Jana Perglerová vyzdvihla práve diskusiu, na ktorej aktívne participovali prevažne „mladí sociológovia“ zo Slovenska.⁷³ Nebola však podľa predstáv K. Rychtaříka. V časopise *Tvorba* č. 4 z januára 1989 uverejnili s ním rozhovor v ktorom nepriamo napadol nielen aktívnych účastníkov diskusie. Mali tam odznieť podľa neho výroky o neexistencii marxistickej sociológie, ďalej, že je len jedna sociológia, a to svetová, prípadne vyjadrenie o tom, že sociológia v Československu je príliš zideologizovaná.

Viacerí účastníci diskusie a prítomní sa ohradili voči jeho vyjadreniam a adresovali ich písomne redakcii časopisu *Tvorba*. Tá ich však nezverejnila, ale odovzdala K. Rychtaříkovi. Soňa Szomolányiová okrem iného v liste adresovanom redakcii uviedla, že použitý Rychtaříkov slovník jej silne pripomína ten z čias politicko-súdnych procesov. Vladimír Krivý pripomenul, že zámerom bolo „odhalit' spiknutie', ideologicky označovať a tak likvidovať tých, ktorí vo vedeckej polemike prejavili iné názory“. Neopomenul ani Rychtaříkovu „likvidátorskú stat“ z roku 1984. Zora Bútorová písala o tom, že takýto „pohon na čarodejnice“ už tu bol. Zmieňuje sa tiež o spomínanom likvidátorskom texte, ktorý 3. februára 1984 publikoval denník *Rudé právo* a o tom, ako sa K. Rychtařík zaslúžil „o rozpustenie jedného z najproduktívnejších spoločenskovedných pracovísk začiatku 80. rokov, ako aj o postih ďalších osôb“. Osobitné listy napísali i Mário Dobrovodský, Pavol Frič, Alena Miltová, Iveta Radičová a Imrich Vašečka. S redakciou písomne komunikovali do konca marca 1989.⁷⁴ Komunistická moc na Slovensku sa snažila ovplyvniť aj prípravu a priebeh II. zjazdu slovenských

72 Archív Ústavu pamäti národa, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA – A, i. č. 81061.

73 *Rudé právo*, 15.12.1988, 69, č. 295, s. 5. ISSN 0032-6569.

74 *Sociológia*, 1990, 22, č. 4, s. 465-490. ISSN 0049-1225; pozri tiež *Ale snad i pro toto jsme žili, ne? Výber z korešpondencie Milana Petruska a Aleny Miltovej s Martinom Bútorom a Zorou Bútorovou 1985 – 1989*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2016. ISBN 978-80-7419-247-0.

sociológov uskutočneného 26. – 29. septembra 1989 v Martine.⁷⁵ Štrnásti sociológovia, a to Martin Bútor, Zora Bútorová, Ivan Dianiška, Jarmila Filadelfiová, Pavol Frič, Peter Guráň, Vladimír Krivý, Anna Križanová, Vladimír Ondruš, Stanislav Radič, Iveta Radičová, Soňa Szomolányiová, Magda Vášaryová a Imrich Vašečka 7. septembra 1989 žiadali listom Gustáva Husáka, prezidenta ČSSR, okrem iného o ukončenie trestného stíhania Miroslava Kusého, Jána Čarnogurského, Vladimíra Maňáka, Hany Ponickej a Antona Seleckého.⁷⁶ Na tento list reagovali i stranické orgány, ako písala Zora Bútorová 4. októbra 1989 Alene Miltovej a Milanovi Petruskovi, a to „*raz hrozivejšie, raz mieromilovnejšie – zatiaľ nikto nedostal ani stranický trest, ani nebol pracovne postihnutý*“. Išlo o J. Filadelfiovú, P. Friča, P. Guráňa, V. Krivého, S. Szomolányiovú, I. Vašečku.⁷⁷

Róbert Roško 11. septembra 1989 v liste Milošovi Jakešovi, generálnemu tajomníkovi ÚV KSČ, vyslovil nesúhlas so stíhaním členov Bratislavskej päťky a uviedol, že ich súdením sa potvrdí, „*že sa nevieme či nechceme zrieknuť starej, predprestavbovej predstavy o vedení dialógu: najprv urobíme všetko, aby účastník dialógu nemal inú ako nelegálnu možnosť vysloviť sa k veciam verejným a spolu s ním vedieme ‚dialóg‘ tým spôsobom, že ho za to (samozrejme podľa platných zákonov) posadíme na lavicu obžalovaných*“. Zároveň mu predstrel vlastnú teóriu prestavby a informoval ho o požiadavke bezpečnostných orgánov vypracovať expertízy na niektoré texty M. Kusého a J. Čarnogurského, čo odmietol spraviť. Odôvodnil to tým, že „*sociológia nie je vo veciach trestno-právnych odborne kompetentná*“. Okrem M. Jakeša tento list poslal na vedomie Ignácovi Janákovi, prvému tajomníkovi ÚV KSS, predsedovi SAV Vladimírovi Hajkovi a výboru Základnej organizácie (ZO) KSS pri Ústave filozofie a sociológie SAV (ÚFS SAV).⁷⁸

O tomto liste nachádzame zmienku v súhrnnej informácii o obsahu listov adresovaných ÚV KSČ a generálnemu tajomníkovi ÚV KSČ za mesiac september 1989.⁷⁹ Od generálneho tajomníka strany nedostal žiadnu odpoveď. Róbert Roško však 4. októbra 1989 písomne Výboru ZO KSS pri ÚFS SAV oznámil, že nesúhlasí s požiadavkou Jozefa Ševca, pracovníka ÚV KSS, aby sa obsahom zmieňovaného listu zaoberala ZO KSS pri ÚFS SAV. Argumentoval aj tým, že obsahom listu je aplikácia „*teórie prestavby na jeden čiastkový aktuálny spolo-*

75 *Sociológia*, 1990, 22, č. 3, s. 393-401.

76 *Sociológia*, 1990, 22, č. 3, s. 402-403.

77 Ale snad i pro toto jsme žili, ne?, s. 375.

78 *Sociológia*, 1990, 22, č. 3, s. 404, 406-407; UA SAV, R. Roško, kr. 23.

79 Bližšie pozri PAŽOUT Jaroslav a Tomáš VILÍMEK. *Barometr nálad: dopisy občanů vedoucím představitelům a orgánům Komunistické strany Československa v letech 1988–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2020, s. 288. ISBN 978-80-7285-255-0.

český problém, ktorého riešenie nie je a nemôže byť doménou vedy, naopak pri jeho riešení treba priznať dominanciu sféry politiky".⁸⁰

Uvoľňovanie politicko-spoločenských pomerov koncom 80. rokov vítal. Prebiehajúce zmeny v Novembri 1989 s uspokojením prijímal a podporoval ich. Porovnával ich s udalosťami v roku 1968. Zároveň nezmenil svoje stanovisko z čias reformného procesu, teda odmietal sa v nich politicky angažovať. Po auguste 1968 neprijal návrh J. Zraka, aby sa stal vedúcim „odboru pre politický systém“ na ÚV KSS. Zvolil si zotrvanie v oblasti sociológie, a to takej „ktorá nerezignuje na riešenie pálčivých sociálnopolitických problémov, naopak, priam vyhľadáva kontakt s ‚horúcou‘ politickou pôdou“.⁸¹

Uvedomoval si, že akýkoľvek úspech v spoločnosti je možné dosiahnuť len za predpokladu určitého súzvuku všetkých jej častí, čo sa nedá dosiahnuť bez sociológov. V rozhovore s L. Macháčkom zdôraznil okrem iného nevyhnutnosť skúmať ľubovoľný problém komplexne a pritom „vychádzať z celých ľudských dejín“.⁸² Podľa R. Roška „dejiný to sú ľudia, neustále experimentujúci so sebou a svojimi prírodnými a spoločenskými podmienkami“.⁸³ Nestrácal tiež zo zreteľa, že akýkoľvek súčasný problém bude onedlho patriť minulosti, pretože „každé dejiny sú súčasnými dejinami“.⁸⁴ Vždy venoval pozornosť politickej histórii. Môžeme to vyjadriť aj ako nevyhnutnosť neustále byť v pohybe, a to z minulosti do prítomnosti a opačne, ako to zdôrazňoval Marc Bloch.⁸⁵

Množstvo otázok, problémov, ktoré boli pre Roška aktuálne, už sú predmetom výskumu tých, čo sa venujú obdobiu komunistického režimu a 90. roky 20. storočia. Neprestajne ho zaujímal okrem iného aj to, ako reprezentanti politickej moci pristupujú najmä k politickým a spoločenským problémom.

Hľadal príčiny a odpovede na otázku, prečo vznikajú rozpory medzi straníckymi aparátmi, politikmi a vedcami. Bolo to preto, lebo im, čiže aparátnikom a politikom chýbala schopnosť vnímať konkrétny problém v jeho celistvosti. Mal s tým osobné skúsenosti nielen z akademického prostredia, ale tiež zo straníckeho, keďže pôsobil, ako som už uviedol, nielen v Základnej organizácii KSS, ale určitý čas bol aj členom západoslovenského Krajského výboru KSS. Ako straník sa snažil porozumieť konaniu politikov a straníckych aparátov, ale opačne to neplatilo.

80 UA SAV, R. Roško, kr. 23. List Výboru ZO KSS pri ÚFS, Bratislava, 4.10.1989, s. 1-2.

81 TURČAN, L. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 213.

82 MACHÁČEK, L. *Rozhovor s Róbertom Roškom*, s. 7.

83 ROŠKO, R. *Slovensko na konci tisícročia*, s. 183.

84 LE GOFF, Jacques. *Život v znamení histórie. Rozhovory s Marcom Heurgonom*. Bratislava: Kalligram, 2003, s. 117, ISBN 80-7149-552-2.

85 HARTOG, François. *Věřit v dějiny*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016, s. 28. ISBN 978-80-7325-412-4.

Postavenie, ktoré mal počas normalizácie, sám považoval za špecifické preto, lebo nestratil nielen „*straníčku legitímáciu, ale ani vieru, že jedna prehratá bitka s neostalínizmom neznamená prehratú vojnu*“.⁸⁶ Začiatkom 70. rokov predpokladal, že bude môcť „*účinne reprodukovať ‚kritkovské‘ aktivity z pamätihodných šesťdesiatych rokov. Lenže dejiny sú vždy iné, nikdy neukážu dvakrát za sebou tú istú tvár*“. To, čo bolo v 70. a 80. rokoch výhodou, čiže udržanie sa v oficiálnych štruktúrach, po Novembri 1989 sa stalo nevýhodou. Ocitol sa medzi porazenými, a to i na „základe osobnej slobodnej voľby“. Za vlády G. Husáka si uvedomoval vlastnú rozpoltenosť a beznádejnosť, v akej sa nachádzal. Nie je jasné, či už v 70. alebo až v 80. rokoch za tento stav boli sčasti zodpovední jeho kamaráti z radov reformných komunistov, ktorí mu „*radili udržať si členstvo v strane a využiť ho jednak na plnenie aktuálnych defenzívnych a ústupových úloh, jednak (perspektívne) ako predpolie novej ofenzívy. Ukázalo sa, že som ho nedokázal využiť tak účinne, ako keby som bol vyvrhnutý do disidentskej slobody. Prikrčenosť a sloboda sú veci, ktoré sa neznášajú*“.⁸⁷ Toto jeho konštatovanie bolo však determinované situáciou a uvažovaním po roku 1989. Za príčinu neúspechu komunistického experimentu považoval aj to, že tento politický a hospodársky systém sa začal budovať vo feudálnej krajine, kde došlo k prechodu „*od zaostalého feudalizmu k postfeudálnemu modernizmu*“.⁸⁸

Po Novembri 1989 odstupuje z funkcií, ktoré dovtedy zastával, a zasadzuje sa za rehabilitáciu tých, čo boli komunistickým režimom perzekvovaní. Na prelome rokov 1989/90 sa straníci masovo vzdávali členstva v KSČ, pričom to bolo dobrovoľné na rozdiel od centrálne riadených čistiek v roku 1970. Na jednej strane bolo toto vzdávanie sa členstva oslobodzujúce, ale na druhej strane mali títo straníci rôzne dilemy. Situácia, v ktorej sa ocitli, sa prirovnávala ku klietke, k pasci, ktorá „*zaklapla takmer dokonale*“.⁸⁹ Začalo byť nepríjemné priznávať sa k bývalému členstvu v KSČ. Na margo tejto situácie Bohumil Búzik skonštatoval, že „*pre nezainteresovaného pozorovateľa vzniká dojem, ako by mnohí slovenskí sociológovia svoju vedeckú kariéru začali až po roku 1990*“.⁹⁰ Róbert Roško ostal naďalej členom KSČ a snažil sa o transformáciu KSS na modernú ľavicovú stranu sociálnodemokratického typu. Podieľal sa okrem iné-

86 TURČAN, Ľ. a R. KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško*, s. 256.

87 ROŠKO, R. *Slovensko na konci tisícročia*, s. 384.

88 ROŠKO, R. *Slovensko na konci tisícročia*, s. 206.

89 BÚTOROVÁ, Zora, FRIČ, Pavel, ROSSOVÁ, Tatiana a Mário DOBROVODSKÝ. Rok po: vývoj politickej scény na Slovensku v zrkadle výskumov. In: *Sociológia*, 1991, 23, č. 5-6, s. 441. ISSN 0049-1225.

90 BÚZIK, Bohumil. Od kritiky teórie k empirizmu. In: TURČAN, Ľudovít a Eva LAIFEROVÁ, eds. *O kontinuitu a modernu. Predpoklady, možnosti a realita rozvoja sociológie na Slovensku*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 1997, s. 24. ISBN 80-85544-11-3.

ho aj na činnosti Slovenského helsinského výboru. Po roku 1989 sa sám zaradil k porazeným, ku ktorým podľa neho patrili všetci ľudia zo štátov bývalého sovietskeho bloku, pretože išlo „o porážku nadosobného rázu“.⁹¹ Napriek tomuto záveru nepodliehal skepse. Veril, že je potrebné angažovať sa v prospech celku a v rámci možností pomáhať iným. Patril k intelektuálom priradovaných ku komunizmu a marxizmu. Uvedomoval si silu faktov, nedostatky marxizmu-leninizmu a hlásil sa pritom ku K. Marxovi.

Uvažovanie a konanie R. Roška nebolo ojedinelé, ale patril k tej skupine intelektuálov, čo neustále hľadala kompromis medzi vlastnými morálnymi princípmi a tým, čo požadovala vládnuca komunistická moc a ideológia. Uvedomoval si, že ide o permanentný politický konflikt. V každom prípade mal na zreteli, že komunistická moc si presadí svoj záujem. Zároveň veril, že je možné dosiahnuť konsenzus a takto zmierniť mocenské dopady nielen na jednotlivca, ale aj na spoločnosť.

Mgr. Norbert Kmeť, CSc.,
Ústav politických vied SAV
Dúbravská cesta č. 9, 841 04 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: Norbert.Kmet@savba.sk
<https://orcid.org/0000-0001-6171-9148>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources

Archív Ústavu pamäti národa, fond KS ZNB S ŠtB Bratislava
Slovenský národný archív, fond Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska
Ústredný archív Slovenskej akadémie vied, fond Róbert Roško

91 ROŠKO, R. *Slovensko na konci tisícročia*, s. 386.

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

VONDROVÁ Jitka a Jaromír NAVRÁTIL, eds. *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. 9. díl, 4. svazek: *Normalizace (listopad 1968 – září 1969)*. Praha: ÚSD AV ČR; Brno: Doplněk, 2003, s. 423. ISBN 80-7285-031-8 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), ISBN 80-7239-153-4 (Doplněk Brno).

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

ROŠKO, Róbert. *Slovensko na konci tisícročia*. Bratislava: VEDA, 2000, s. 381. ISBN 80224-06330-3.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

MACHÁČEK, Ladislav. Rozhovor s Róbertom Roškom o sociológii a sociológoch na Slovensku pri príležitosti milénia. In: *Sociológia*, 2000, 32, č. 1, s. 5. ISSN 0049-1225.

Biografie / Biographies

ANĚV, Petr a Matěj BÍLÝ, eds. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*. A – K. Praha: Academia – Ústav pro studium totalitních režimů 2018, s. 677-679. ISBN 97880-88292-14-2 (Ústav pro studium totalitních režimů, 1. svazek). ISBN 978-80-200-2960-7 (Academia, 1. svazek).

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

Ale snad i pro toto jsme žili, ne? Výber z korešpondencie Milana Petruska a Aleny Miltovej s Martinom Bútorom a Zorou Bútorovou 1985 – 1989. Praha: Sociologické nakladatelství, 2016. ISBN 978-80-7419-247-0.

Byť slušný nestačí. Rozhovor Luby Lesnej s Miroslavom Kusým. Bratislava: N Press, 2020, s. 22-27. ISBN 97880-99925-19-0.

Česko-slovenská historická ročenka 2019 – 2020. Eds. Vladimír Goněc, Roman Holec. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2020. ISBN 978-80-224-18782.

DOSKOČIL, Zdeněk. *V žaláři a vyhnanství. Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020, s. 318-335. ISBN 978-807422-774-5 (NLN, s. r. o.), ISBN 978-80-7286-337-2 (Historický ústav AV ČR, v. v. i.).

HARTOG, François. *Věřit v dějiny*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016, s. 28. ISBN 978-80-7325-412-4.

JABLONICKÝ, Jozef. *Fragment o histórii*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 504. ISBN 97880-8101-242-6.

LE GOFF, Jacques. *Život v znamení histórie. Rozhovory s Marcom Heurgonom*. Bratislava: Kalligram, 2003, s. 117. ISBN 80-7149-552-2.

KOPČOK, Andrej. *Na pomedzí filozofie a politiky*. Bratislava: Filozofický ústav SAV; Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum & Kultúra, 2007, s. 93. ISBN 978-80-969770-0-0, ISBN 978-86-7103-306-0.

- KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Praha: ARGO 2009. ISBN 978-80257-0100-3.
- MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremlu*. Köln: INDEX 1978, s. 5-12.
- PAŽOUT Jaroslav a Tomáš VILÍMEK. *Barometr nálad: dopisy občanů vedoucím představitelům a orgánům Komunistické strany Československa v letech 1988–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2020, s. 288. ISBN 978-80-7285-255-0.
- PEŠEK Jan a kol. *Aktéři jedné éry na Slovensku 1948:1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 24-29, 93-97, 317- 323. ISBN 80-7165-417-5.
- PREČAN, Vilém. *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Uspořádal Milan Drápala. Praha; Brno: USD AV ČR, 1994, s. 247-271. ISBN 80-85765-23-3.
- SZANTÓ, Ladislav. *Čo nám treba?* Bratislava: Osveta, 1963, s. 49-59.
- ŠIMEČKA, Milan. *Kruhová obrana*. Bratislava: ARCHA 1992, s. 133. ISBN 80-7115-032-0.
- Třídní (ne)spravedlnost. Proměny politicky motivované trestněprávní perzekuce v Československu 1948 – 1989*. Eds. Tomáš Bursík, Jaroslav Pažout. Kateřina Portmann, Tomáš Vilímek. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2020, s. 18, 109. ISBN 978-8088292-60-9.
- TURČAN, Ludovít a Robert KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško 1963 – 1995*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2019, s. 304. ISBN 978-80-89897-12-4.
- UHER, Ján. *Zo zákulisia rehabilitácií*. Bratislava: Kalligram, 2001. ISBN 80-7149-416-X.
- VOREL, Jaroslav a Alena ŠIMÁNKOVÁ a kol. *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl I. Sešity 8*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, s. 173. ISBN 80-86621-03-0.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- BÚTOROVÁ, Zora, FRIC, Pavel, ROSSOVÁ, Tatiana a Mária DOBROVODSKÝ. Rok po: vývoj politickej scény na Slovensku v zrkadle výskumov. In: *Sociológia*, 1991, 23, č. 5- 6, s. 441. ISSN 0049-1225.
- BÚZIK, Bohumil. Od kritiky teórie k empirizmu. In: TURČAN, Ludovít a Eva LAIFEROVÁ, eds. *O kontinuitu a modernu. Predpoklady, možnosti a realita rozvoja sociológie na Slovensku*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 1997, s. 24. ISBN 80-85544-11-3.
- BÚZIK, Bohumil. Nerovnosti na ceste k rovnosti. In: TÍŽIK Miroslav a Norbert KMEŤ, eds. *Príliš ľudská tvár socializmu? Reforma zdola a okolnosti reformného procesu v Československu 1968*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2016, s. 586-645. ISBN 978-8085544-97-8.
- KINČOK, Branislav. Prvé pokusy o revíziu prípadu tzv. slovenských buržoázných nacionalistov (1954 – 1960). In: *Pamäť národa*, 2018, roč. 14, č. 4, s. 22-43. ISSN 1336-6297.
- KLOBUCKÝ, Robert. Zápisky vzpierajúceho sa normalizátora. In: TURČAN, Ludovít a Robert KLOBUCKÝ, eds. *Denníky sociológov 2. Róbert Roško 1963 – 1995*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2019, s. 304. ISBN 978-80-89897-12-4.
- KLOFÁČ, Jaroslav. Marxistická sociologie. In: *Nová mysl*, 1965, 19, č. 3, s. 19.
- MARUŠIAK, Juraj. Slovenská spoločnosť za normalizácie. In: MELANOVÁ Miloslava a Miroslav PEKŇÍK, eds. *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizace. Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Liberecký seminár 2001*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2003, s. 109.153. ISBN 80-224-0747-X.
- NOVOSÁD, František. Filozof proti nepriazni doby. In: KOPČOK, A. *Na pomedzí filozofie a politiky*. Bratislava: Filozofický ústav SAV; Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum & Kultúra, 2007, s. 7. ISBN 978-80-969770-0-0, ISBN 978-86-7103-306-0.
- PAŠIAK, Ján. Vstup vojsk Varšavskej zmluvy (Sociologický výskum desiatich dní augusta 1968, jeho história a osudy). In: *Sociológia*, 1990, 22, č. 5, s. 561-572. ISSN 0049-1225.

- SIKORA, Stanislav. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In: LONDÁK, Miroslav, SIKORA, Stanislav a Elena LONDÁKOVÁ. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2002, s. 15-71. ISBN 80-224-0707-0.
- SZOMOLÁNYIOVÁ, Soňa. História a zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV. In: *Sociológia*, 1990, 22, č. 3, s. 367-392.
- SZOMOLÁNYIOVÁ, Soňa. História zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV (štúdiá a dokumenty). In: *Sociológia*, 1990, 22, č. 3, s. 368. ISSN 0049-1225.
- TURČAN, Ľudovít. Edičné poznámky. In: *Denníky sociológov 2. Róbert Roško 1963 – 1995*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2019, s. 5. ISBN 978-80-89897-12-4.
- UHER, Ján. O demokratizme v našich vzťahoch. In: *Národy, národnosti a etnické skupiny v demokratickej spoločnosti*. Interdisciplinárny seminár. Smolenice 4. – 6. 2. 1991. Bratislava: Filozofický ústav SAV; Praha: Filozofický ústav ČSAV, 1991, s. 80-81. ISBN 80-7007-022-6.
- VEBER, Václav. O rehabilitáciách a o tom, čo s nimi souvisí. In: *Securitas Imperii*, 2010, č. 16, s. 17. ISSN 1804-1612.

Internetové zdroje / Online sources

- KAMENCOVÁ, Lýdia. Róbert Roško – osobný fond 1939 – 2000 (2007). Inventár. Ústredný archív Slovenskej akadémie vied 2007, s. III. In: http://archiv.sav.sk/inventare/data/fond_133.pdf
- KUSÝ, Miroslav: Marxizmus má svoje právo na existenciu <https://domov.sme.sk/c/3671101/miroslav-kusy-marxizmus-ma-svoje-pravo-na-existenciu.html>
- Sociologická encyklopedie https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/DPO_a_SPO